

ՀՈՂԱՏԻՐՈՒԹԻՒՆԸ ԹԻՒՐՔԻԱՅՈՒՍ

ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆՑԻ

Թիւրքիան մի այնպիսի երկիր է, որ իր աշխարհագրական դիրքի և պայմանների շնորհով գրաւել է ամբողջ Եւրոպայի ու շաղկապել թիւրքիան պատմական հանգամանքների զօրութեամբ ներկայացնում է մի քաղաքական մարմին, որի գոյութեան խնդիրը նշանաւոր տեղ է բռնում եւրոպական քաղաքականութեան խնդիրների շարքում: Եւրոպան կապած է նորա հետ գլխաւորապէս տնտեսական շահերով. և այդ երկիրը շատ է կախւած Եւրոպայից, որպէս զի նա կարողանայ առանց Եւրոպայի օգնութեան կամ գործակցութեան իր երկրի մէջ մի որ և է վերանորոգման գործին ձեռնարկել: Միւս կողմից քաղաքակրթութեան շահերը պահանջում են, որ Եւրոպան միջամտի թրքական այն խնդիրների մէջ, որոնք վերաբերում են երկրի տնտեսական և հասարակական վերանորոգմանը: Թիւրքիայում բնակւում են զանազան քրիստոնեայ ազգեր, որոնց շարքում հայերը կազմում են մի զգալի տոկոս: Բնական է, որ իւրաքանչիւր վերանորոգման խնդիր, լինի սա տնտեսական թէ հասարակական, վերաբերում է նոյնպէս հայերի վիճակին: Հայ ընթերցողի համար հետաքրքրական է իմանալ Թիւրքիայի տնտեսական և հասարակական այն վիճելի խնդրի դրութիւնը, որի բարեկաշիւը լուծւումը պէտք է փոխի իշխող հասարակական և իրաւական կարգերը, որոնց գոյութիւնը այլ ևս անժամանակակից և անգամ ֆնասակար է ճանաչւում: Խօսքս վերաբերում է Տաճկաստանի հողատիրութեան կազմակերպութեանը:

Թիւրքիան ասիական երկիր է բառիս բուն նշանակութեամբ:

Շնորհիւ իր այդ բնաւորութեանը, նա մնացել է մինչ այժմս էլ հասարակական կազմակերպութեան շատ խնդիրներում անշարժ դրութեան մէջ: Հողատիրութեան վերաբերմամբ Թիւրքիան նոյն պատկերն է ներկայացնում, որ գոյութիւն ունէր սորանից չորս հարիւր տարի առաջ: Պատմութեան ընթացքում բոլոր արեւմտեան երկիրներում հողատիրութեան ձեւերը ենթարկւել են աստիճանական փոփոխութեան: Այնտեղ երբ փոխւել են անհատների կացութեան պայմանները, փոխւել են նոյնպէս նոցա իրաւական յարաբերութիւնները դէպի հողատիրութիւնը: Հետեւաբար անհատական կացութեան և հողատիրութեան ձեւափոխութիւնները ընթացել են զուգահեռաբար: Միևնոյն երևոյթը տեղի չէ ունեցել Թիւրքիայի տնտեսական և հասարակական պատմութեան մէջ: Եւ եթէ Թիւրքիան այդ տեսակէտից յետափնաց է և շարունակում է դարձեալ անշարժ մնալ, դորա գլխաւոր պատճառը կայանում է այդ երկրում իշխող կրօնական աշխարհայեցողութեան մէջ: Կրօնի ազդեցութիւնը արտաբացում է տաճիկների թէ հասարակական կեանքի և թէ նամանաւանդ օրէնսդրութեան վրայ: Այնպէս որ Թիւրքաց օրէնսդրութիւնը, հաւատարիմ մնալով կրօնական կանոններին, հակառակում է ամեն մի յառաջադիմութեան գործին:

Այսպէս 70-ական և 80-ական թւականներին Թիւրքաց օրէնսդրութիւնը փորձեր է արել հողատիրութեան մէջ փոփոխումներ մտցնելու: Բայց այդ փորձերը անյաջող էին, որովհետեւ օրէնքը Թիւրքիայում մեռած տարր է մնում, եթէ սորան գործ զինելու համար մի արտաքոյ կարգի զարկ չէ տրւում: Իսկ է՝ եւրոպական տէրութիւնների միջամտութեամբ միայն այդ փորձերը արեցին: Այնու ամենայնիւ սոցա միջամտութիւնը զօրեղ և խստապահանջ չէր, որպէս զի Տաճկաստանը իրան միանգամայն ստիպւած համարէր՝ յայտնած պահանջներին բաւարարութիւն տալու: Մենք ստորեւ կը խօսենք այդ օրէնսդրական փորձերի մասին: Նորանից առաջ մենք հարկաւոր ենք համարում համառօտապէս նկարագրել Թիւրքիայում գոյութիւն ունեցող հողատիրութեան ձեւերը:

Թիւրքիայում հողերը ի հնուց բաժանւած են երեք կարգերի: Առաջին կարգի հողերը եկեղեցական են (մզկիթներին). երկրորդ կարգին պատկանում են մասնաւոր հողերը (միւլք). երրորդ կարգի

հողերը կազմում են տէրունական սեպհականութիւն: Իսկապէս բոլոր հողերը համարւում են, ըստ թուրքաց հասկացողութեանը՝ տէրունական սեպհականութիւն: Եկեղեցիներին և մասնաւոր մարդկանց տրւած է միայն հողերից օգտւելու իրաւունք— ուրիշ խօսքերով հողերին տիրանալու իրաւունք՝ միայն զոցանից օգուտներ քաղելու նպատակով: Այսպիսի մի հասկացողութիւն ծագել է շնորհիւ այն պատմական պայմանների, որոնց մէջ կազմակ է թիւրքաց պետութիւնը: Այդ պետութեան կազմակերպութեան հիմքը եղել է նւաճումն ու նւաճելով երկիրներ և ի մի միացնելով սոցա՝ թիւրքաց պետութիւնը իւրացրել է զոցա բացարձակ սեպհականութեան իրաւունքը:

Մասնաւոր հողատիրութիւնը (միւլք) վայելում է ազատ ծախւելու իրաւունքը: Թէև մասնաւոր հողատէրերը սեպհականութեան իրաւունք ունեն իրանց հողերի վրայ, բայց այդ իրաւունքը սահմանափակւում է նրանով, որ այլ և այլ հաստատութիւններ նիւթական օգուտ են քաղում այդ մասնաւոր սեպհականութիւնից: Մասնաւոր հողերի մէջ դարձեալ պէտք է զանազանել երկու տեսակ հողեր: Առաջին տեսակիցն են մահմեդականների մասնաւոր հողերը, իսկ երկրորդ տեսակիցն են քրիստոնեաների մասնաւոր հողերը: Այդ բաժանմունքը յառաջացել է այն կրօնական գաղափարից թէ բոլոր հողերը առանց խտրութեան պատկանում են իսլամին: Իսկ մահմեդական մասնաւոր հողատէրերը վճարում են հողային հարկ այն է բերքի տասանորդը: Քրիստոնեայ մասնաւոր հողատէրերը ենթակայ են այլ տեսակ հողային հարկատուութեան: Սոցանից պետութիւնը վերցնում է հողային հարկ իր որոշմամբ: Այս հարկը հասնում է շատ տեղերում մինչ 50% հողի արդիւնքի: Բայց և շատ ուրիշ տեղերում հողային հարկը մի որոշւած գումար է, որ անփոփոխ է մնում: Ժամանակի ընթացքում այս անփոփոխ հողային հարկը ստացել է զինուորական հարկի բնաւորութիւն և վերցնւում է նոյնպէս այն քրիստոնեաներից, որոնք հողատէր չեն: Այս տեսակ նախապէս որոշւած հարկատուութիւնը, որ մերթ հողային և մերթ զինուորական է, շատ հասարակ և դիւրին է՝ հարկ ժողովելու նպատակների համար, սակայն նա անարդար է և միայն յատուկ է տնտեսապէս յետաձգեց երկիրներին: Ի հարկէ

այն տեղերում, ուր հողագործները հողի մշակութեան համար կանխաւ փող չեն մտնում, ուր հողի մշակութեան ձեւերը կոպիտ և նախնական են, ուր շուկաների հաղորդակցութեան միջոցները պակասում են, ուր մի խօսքով հողերի շատութեան պատճառով երկրագործութիւնը ընդարձակ է,—այդպիսի երկիրներում բերքով տրեւիժ հողային հարկը վերցիշեալ ձեռով գուցէ մի յայտնի չափով տանելի է։ Այսու ամենայնիւ նոյն իսկ յետաձեռն երկիրներում այդ տեսակ հարկի կազմակերպութիւնը շատ անարդար է։ Եւ ահա թէ ինչու. միանգամից որոշած անփոփոխ հողային հարկը ի նկատի չի առնում այն հանգամանքը, որ հողերը ապրիս են արդիւնք զանազան քանակութեամբ։ Թէ քիչ և թէ շատ արդիւնք տուող հողերը ապրիս են մի տեսակ հարկ։ Բացի սրանից ուշք չէ դարձնում հողերի մշակութեան զանազան տեսակների վրայ։ Զէ որ հողատէրերից շատերը միայն ցորեն են արտադրում և շատերը այնպիսի երկրագործական արդիւնքներ են արտադրում ինչպէս քաւով, վուշ (կտաւհատ) և այլն, որոնց մշակութեան համար պահանջում է աւելի շատ աշխատանք և կանխիկ փող։ Հետեւաբար այդ արդիւնքներն արտադրող հողատէրերը չեն կարող առաջուց որոշած հարկ տալ։ Սոցա վրայ դնուող հարկը պէտքէ յամենայն դէպս բերքից յետոյ որոշելի։ Իսկ տալով նախապէս որոշած հողային հարկը հում բերքից, կարող է պատահել, որ այդ հողատէրերին շատ քիչ բան մնայ։ Թիւրքիայում նոյն իսկ վատ հունձքի ժամանակ հարկատուութեան պայմանները մնում են միեւնոյնը։ Երբոր մի երկրում բերքը սակաւ է, յայտնի է, որ ցորենի գինը բարձրանում է։ Տէրութիւնը վերցնելով միեւնոյն չափով հողային հարկը բերքով՝ քաղում է աւելի մեծ օգուտներ քան սովորական ժամանակները, այնպէս որ երկիրը այնքան աւելի է ծանրաբեռնում, որքան նա սովորականից աւելի թշուառ է լինում վատ հունձքի ժամանակ։ Աւելացնենք այստեղ և այն հանգամանքը, որ Թիւրքիայում հողագործները առանց հարկ ժողովող պաշտօնեաների ներկայութեան՝ իրաւունք չ'ունին հունձը հաւաքել։

Այդ պատճառով յաճախ է պատահում, որ հողագործները հարկաւոր ժամանակին չեն կարողանում հունձը հաւաքել և կորցնում են իրանց բերքի մեծ մասը։

Վերև չիշեցինք, որ մասնաւոր հողերի վրայ ազատ տնօրէնութիւնը, այսինքն սոցա ազատ ծախելու իրաւունքը, սահմանափակւած է Թիւրքիայում Տաճիկ մասնաւոր հողատէրերի մէջ սովորութիւն կայ իրանց հողերի մի մասը նւիրել մզկիթին: Եւ երբ որ հողատէրը ցանկանում է իր հողը ծախել, նա հանդիպում է մեծամեծ խոչնդոտների մզկիթի կողմից, որովհետեւ մզկիթային հողերը ծախելու պայմանները բոլորովին ուրիշ են քան մասնաւորներինը: Մի այլ սահմանափակումն, որ վերաբերում է Թիւրք և քրիստոնեայ հողատէրերի իրաւունքին, նրանումն է կայանում, որ օրէնքը վերապահում է գնելու իրաւունքը ծախող հարեան հողատիրոջը, այսինքն ամենից առաջ ծախող հողատէրերի հարեանները իրաւունք ունեն հող առնել, և ոչ այլ օտար առնողները:

Գալով տէրունական հողերին, պէտք է նկատած, որ սղբա կազմում են երկրի ամենամեծ մասը: Տէրունական հողերը ամենևին չեն անցնում օտարներին: Կալւածատիրութիւնը անընդունակ է գտնւել սոցա մշակելու և կառավարելու: Բայց որպէս զի իր հողերը անմշակ և ապարդիւն չմնան, տէրութիւնը վաղուց ի վեր սկսել է նոցա իր պետական մեծ պաշտօնեաներին, նամանաւանդ զինւորական պաշտօնեաներին շնորհել: Հողերի շնորհումը մի սովորութիւն էր դառել և այսպէս ժամանակի ընթացքում Թիւրքիայում զարգացել է մի տեսակ անհատական կալւածատիրութիւն: Տէրութիւնը շնորհում էր իր հողերը մեծ պաշտօնեաներին երկու կերպ: Նա շնորհում էր իր հողերը կամ իբրև ազատ սեպհականութիւն կամ տալիս էր իրաւունք սեպհականութիւնից միայն արդիւնք վայելելու: Այս վերջին իրաւունքը կենսատեւ էր կամ կարող էր կտակւել: Իբրև ազատ սեպհականութիւն տէրունական հողերը տրւում էին շատ սակաւ և սոսկ այն դէպքերում, երբոր շնորհած հողը անմշակ էր մնացել կամ այդ հողի վրայ բնակւողների կողմից թողնւած էր և իմամի կողմից պատերազմից առաջ խոստացւած էր յաղթողներին: Սակայն այդ սեպհականութեան իրաւունքը սահմանափակւած էր այն պայմանով, որ շնորհւած հողը նոր սեպհականատիրոջ ձեռքում պէտք է անպատճառ մշակւի երեք տարւայ մէջ: Իսկ եթէ այդ ժամանակամիջոցում հողը անմշակ մնայ, իմամը իրաւունք ունի խլել այդ հողը և առ ռարիշին:

Հողերի շնորհումը պաշտօնեաներին տէրութեան աչքում ունէր բացի տնտեսական նպատակից նաև քաղաքական նշանակութիւն։ Դրանով տէրութիւնը ձգտել էր ստեղծել մի զինւորական ազնւապետութիւն, որ նա համարել էր մի անհրաժեշտ դասակարգ իր նպատակներին ծառայեցնելու համար։ Բնական է, որ այսպէս ստեղծւած կալածատէրերը անպատրաստ և անընդունակ լինելով հողագործութեան համար, տալիս էին իրանց հողերը մշակելու համար սոցա վրայ բնակող շինականներին, որոնք հարկաւ յայտնի տուրքեր էին վճարում իրանց ազնւապետներին։ Իսկ սոքա պարտաւորում էին տէրութեան առաջ միայն զինւորական ծառայութիւն մատուցանել։ Վայելելով այս օրինակ հողատիրական իրաւունքներ այդ կալածատէրերը սկսեցին հետզհետէ ի չարը դործ դնել դոցա։ Հողատիրական իրաւունքների զեղծումները երևան էին դաւիս ամենից շատ այն դէպքերում, երբ որ նոքա ծախսոտում էին շնորհած հողերը այլ և այլ տեսակ ձեռնարկու մարդկանց։ Հողերի վաճառումը այնքան յաճախացել էր, որ տէրութիւնը օրէնսդրական միջոցներին դիմեց այդ չարիքի դէմ մաքառելու համար։ 1858 թւին երեսց մի ընդհանուր օրէնք, որ նպատակ ունէր առհասարակ հողատիրական պայմանները կանոնաւորելու։ Աւատական հողերի վերաբերմամբ յիշեալ օրէնքը այն կարգադրութիւնն էր արել, որ ով այնուհետև աւատական հող է ձեռք բերում, նրան պէտք է առանձին իրաւունք տրւի (Պապու անւանւած իրաւունքով)։ Այս իրաւունքը ստանալու համար օրէնքը պահանջում է հող ձեռք բերողից 50,0 հողի արժէքից։ Նոյն օրէնքի հիման վրայ նախկին շինականները պարտաւորւում են տարեկան տուրք վճարել ոչ իրանց աւատապետներին, այլ ուղղակի տէր ունական զանձարանին։ Աւատական հողերի ժառանգութեան պայմաններն էլ գտնւում էին անկարգ դրութեան մէջ և տեղիք էին տալիս զանազան զեղծումների։ Սրէնքով միայն աւատապետի հարազատ որդիքը կարող էին հողեր ժառանգել։ Իսկ այլիկ կանայք և ազգականները արտօնութիւն ունէին հանգուցեալ աւատապետի հողերը ուրիշներին շնորհել։ 1867 թւին լոյս տեսաւ մի օրէնք, որ պիտի բոլորովին վերացնէր այդ արտօնութիւնը և տարածէր հողերի ժառանգութիւնը ազգականների վրայ մինչ ութներորդ պորտը։ Այդ օրէնքը ուղում էր, որ

աւատական հողերը յաջորդաբար ժառանգւեն և որ աւատական ընտանիքը այդ տեսակէտից շահ ունենայ իր հողերը անդադար խնամելու և մշակելու: Բայց նոյն օրէնքով սահմանւած են շատ մանրակրկիտ ձեականութիւններ, որոնք վերաբերում են աւատական հողերի վաճառմանը և կապալառութեանը: Նամանաւանդ պահանջուում են շատ ձեականութիւններ, երբոր գրաւատէրերը ամուլդ են նշանակում աւատական հողերի համար: Այդ միջոցներով օրէնքը ցանկացել է, որ հողերը պարտքի տակ չընկնեն: Անչափահաս ժառանգների վերաբերութեամբ օրէնքը պարտաւորեցնում է խնամակալներին մինչ ժառանգների չափահասութեան հասնելը հողերը լաւ դրութեան մէջ պահպանել, ծախսելով այդ նպատակի համար շարժական ունեցւածքից: Բայց եթէ ծախքը մուտքից աւելի է, խնամակալը իրաւունք ունի հողը ծախել տալ:

Այժմ դիմենք եկեղեցական կալւածներին, որոնք երկրի $\frac{1}{3}$ են կազմում: Եկեղեցական կալւածատիրութեան պայմանները մնացել նոյն դրութեան մէջ, որ գոյութիւն են ունեցել սրանից չորս հարիւր տարի առաջ: Եկեղեցական հողերը բաժանւում են երեք տեսակի: Առաջին տեսակին պատկանում են մզկիթների հողերը, որոնց արդիւնքները յատկացնւում են լոկ կրօնական հիմնարկութիւններին: Մզկիթները ձեռք են բերել այս տեսակի կալւածները այն հողերից, որ նոքա ստացել են աշխարհակալութիւններից յետոյ: Դարերի ընթացքում այս կալւածները չափազանց բազմացել են: Սոցա մէջ կան այնպիսիները, որոնց տարեկան արդիւնքը հասնում է 200,000 պիաստրից (շրուշ) աւելի: Սրինակ սուրբ Սոփիա-Մզկիթը Պոլսում ունի եկամուտ տարեկան մէկ միլիօն պիաստր: Այս կալւածների իրաւական պայմանների կանոնաւորութիւնը ենթակայ է եկեղեցական օրինադրքին (շերիաթին):

Երկրորդ կարգի եկեղեցական կալւածները նոքա են, որոնք ծաւալում են հանրօգուտ նպատակներին, ինչպէս գրադարաններ, հիւանդանոցներ, բաղնիսներ և այլն: Այս կալւածները ծագել են ուրեմն աւելի ժողովրդական կեանքի պահանջներից և կարիքներից: Թիւրքիայում պետութեան ձեռքով համարեա թէ ոչինչ չէ անւում աղքատների և հիւանդների խնամատարութեան և ժողովուրդի լուսաւորութեան համար: Այս երկրում տէրունական միջոցներով շատ

քիչ են կառուցանուած ճանապարհներ և կամուրջներ: Եւ այս պատճառով երկրորդ կարգի եկեղեցական կալաւածները տալիս են մեծ օգուտներ: Հէնց սոցա շնորհիւ երեւցել են շատ ճանապարհների վրայ և քաղաքների փողոցներում և վանքերում ջրի աղբիւրներ: Միւս կողմից նոյն իսկ կրօնը պատուիրում է նոյնանման գործերին ձեռնարկել:

Վերջապէս երրորդ կարգի եկեղեցական հողերը կոչւում են մասնաւոր կամ ընտանեկան եկեղեցական կալաւածներ: Սոցա ծագումը և կազմակերպութիւնը բաւականին տարօրինակ են և ունեն բնորոշ պատճառներ, որւած լինելով ոչ կրօնական տեսակէտից, այլ այն դիտաւորութեամբ, որ այդ հողերը պահպանւեն ապահով դրութեան մէջ: Ուղենալով ազատ պահել իրանց հողերը տէրունական գրաւումներից, աճուրդից և ամեն տեսակ դատաստանական կամ վարչական միջամտութիւնից, մասնաւոր հողատէրերը աշխատում են իրանց հողերը մզկիթների հովանաւորութեան տակ զգել: Մզկիթը հանդիսանում է մի տեսակ հովանաւորող մասնաւոր հողերի և ունի նպատակ լոկ ընտանեկան հողային սեփականութեան օգուտները և շահերը պաշտպանելու: Պարզ է, որ հողերի նւիրատուութիւնը այստեղ չպիտի հասկանալ ընդունած սովորական մտքով, այլ նոցանպատակի համեմատ նւիրաբերած հողերը ազաւում են նաեւ հողային հարկից, որովհետեւ եկեղեցական կալաւածները ըստ շերիաթի հարկ չեն վճարում: Նւիրողը թողնում է մզկիթին միայն մերկ սեփականութիւն (*nudas proprietas*) հողի վրայ, իսկ հողի օգուտների վայելումը վերապահում է իրան և իր ժառանգներին: Նւիրատուութեանը իրաւաբանական մի ձև տալու համար, մզկիթը զնահատում է նւիրաբերած հողի արժէքը և զնահատած դրամագլխի մի մասը տալիս է նւիրողին: Վերջինս էլ պարտաւորւում է մզկիթին վճարել մի տարեկան տուրք, որ հաւասար է արգիւնքի 30/0:

Ինչպէս ընթերցողը տեսնում է, մզկիթի և նւիրողի մէջ կատարւում է մի տեսակ գրաւադրութիւն, որի համար կապւում է սոցա մէջ պայմանագիր: Պայմանագրում չիշւած չեն ոչ դրամագլուխը և ոչ էլ սորա փոխ տւած մի մասը, այլ նւիրողից տրեւիք տարեկան տուրքը: Նւիրած հողի անժառանգ մնալու մասին պայմանագիրը կարող է օրոշել, որ այդպիսի հող ծախսելուց յետոյ ստացած ար-

դիւնքի մի մասը վճարւի նւիրողի կողմնակի ազգականներին: Նւիրողը կարող է իւր հողից օգտուելու իրաւունքը տալ երրորդ անձին: Բայց դորա համար նա պարտաւոր է մզկիթից թոյլտուութիւն ստանալ, որ և տրոււմ է նւիրողին, պահանջելով վերջինից մի յայտնի տուրք: Նւիրողից թոյլտուութիւն է պահանջուում և այն դէպքում, երբոր նա ուզում է իւր հողը գրաւ. դնել կամ գրաւից ազատել:

Սա է կարճառօտ պատկերը հողատիրութեան այն ձեւերի, որ այժմ գոյութիւն ունին Թիւրքիայում: Սակայն հողատիրութիւնը Թիւրքիայում ենթարկուում է մի շարք սահմանափակումների և դժւարութիւնների, որոնք մեծամեծ փնասներ են տալիս ժողովրդական տնտեսութեանը, միանգամայն անկարելի դարձնելով հողերի խելացի տնտեսութիւնը և մշակութիւնը: Նոյն իսկ պետութեանը ահապին փնասներ են հասնում հողերի տիրապետութեան յսպիսի կազմակերպութիւնից: Այս սահմանափակումները վերաբերում են նամանաւնդ այն մասնաւոր հողատէրերին, որոնք տէրունական հողեր են ձեռք բերում: Սոքա իրաւունք չունեն առանց տէրութեան թոյլտուութեան իրանց հողերի տնտեսութեան և մշակութեան ձեւերը մի որ և է փոփոխման ենթարկել: Եթէ, ինչպէս որ պատահում է, սոցա հողերի վրայ զոնւող մրգի կամ այլ ծառերը պատկանում են ուրիշ մարդկանց, այդ հողերը կարող են միայն վերջիններին ճախել: Իսկ եթէ նոյն այդ ծառերը պատկանում են տէրութեան, հողատերը իրաւունք ունի միայն այդ ծառերի արդիւնքի վրայ: Տէրութիւնը ծախում է աճուրդով այս տեսակ հողեր, երբոր սոքա երեք տարի շարունակ անմշակ են: Բայց աւքի ընկնող սահմանափակումը նրանում է կայանում, որ Թիւրք հողատէրերի ազգականները, որոնք օտար կամ քրիստոնեաներ են, զրկում են ժառանգութիւնից: Եւ զարմանալի է, որ բացի չիշած սահմանափակումներից գոյութիւն ունի նաև մի ուրիշ սահմանափակում որ հասարակական տէսակետից մեծ նշանակութիւն ունի և նոյն իսկ Եւրոպայում կալածատիրութեան և կալածների գրաւադրութեան խնդիրներում մի օր նշանաւոր գործնական դեր պիտի կատարի, թէև Եւրոպայում այսօր դրանով միայն տեսականապէս են զբաղւած: Դա այն խնդիրն է, որ վերաբերում հողեր ծախելու և գրաւ դնելուն, որ շատ երկիրներում կատարւում է կամայականաբար: Այդ վերաբերու-

Թեամբ Թիւրքիայում հողատէրը իրաւունք չունի առանց վարչութեան թոյլտուութեան իր հողը ծախել կամ գրաւ դնել: Իսկ եթէ հողը գրաւ դրած է տէրունական թոյլտուութեամբ, վարկատուները իրաւունք չունին դարձեալ առանց թոյլտուութեան հողեր աճուրդով ծախել տալու:

Իսկապէս ասած բոլոր տեսակ հողերը Թիւրքիայում կաշկանդւած և խճճւած են անթիւ աւելնորդ և անօգուտ կապանքներով, որոնք դարերից ի վեր դիզւել են հողերի վրայ, շնորհիւ հնաւանդ սովորութիւնների և կրօնական հասկացողութիւնների, բայց որոնք միմեանց հակասում են և հողատիրութիւնը դարձնում են ամենաանհամակրելի և անտանելի հաստատութիւն: Մի քանի հասարակական տեսակէտներից յաջող օրինական պայմանները գտնւում են շղթայակապւած այլ բազմաթիւ պայմանների հետ, որոնք խանգարում և քայքայում են հողատիրութիւնը և խելացի տնտեսութեան գործը, հետևաբար երկրի հողագործութիւնը:

Թիւրքաց տէրութիւնը քանիցս անգամ դիմել է օրէնսդրական միջոցների այդ կարգերի դէմ մաքառելու: Բայց յոքա միայն յայտարարւել են և ոչինչ գործադրութիւն չեն գտել, որովհետև ժողովրդի կրօնական մոլեռանդութիւնը միշտ հակառակ է եղել նորամուծութեանը: Տեսնենք թէ ինչու՞ն են կայացել այդ օրէնքները: Նախ 1856 թ-ին հրատարակեցին երկու օրէնք, այսպէս կոչւած խատը գիւլանէ և խաթը հիւմայուն: Խատը գիւլանէ օրէնքը ցանկանում էր իրաւունքների հաւասարութիւն սահմանել քրիստոնեայ և մահմեդական հպատակների մէջ: Իսկ խաթը հիւմայուն օրէնքը պէտք է տար օտարներին թոյլտուութիւն թիւրքաց տէրութեան մէջ բնակւելու և խոստանում էր պաշտպանութիւն: Եւրոպական տէրութիւնները 1867 թ-ին դրեցին Օսմանեան տէրութիւնը նոր օրէնքներ տալու հողատիրութեան մասին, չնւազանք 1856 թ-ին տւած խոստումների վրայ, որ անկատար էին մնացել: Թիւրքաց տէրութիւնը իւր կողմից այդ ժամանակ պահանջեց, որ իր և եւրոպական տէրութիւնների մէջ կապած դաշինքները Թիւրքիայում բնակւող եւրոպացիների մասին վերանան: Սուքա այն դաշինքներն էին, որոնց հիման վրայ, ինչպէս յայտնի է, եւրոպացիները չեն ենթարկւում Թիւրքաց իրաւասութեանը և

պաշտպանւում են որոշ ոստիկանական կանոններով: Այս պահանջին
Եւրոպայի կողմից գործացում չտրւեց և, շնայած դրան, Բ. Դուռը
նոյն 1867 թւին դարձեալ երկու օրէնքներ հրատարակեց,
որոնք վերաբերում էին տէրունական և եկեղեցական կալաւած-
ներին: Այս վերջին օրէնքները ունէին զանազան նպատակներ:
Նոր օրէնքներով հողային սեպհականութեան ժառանգութիւնը
պէտք է անցնէր հողատիրոջ ազգականներին մինչ ութներորդ աստի-
ճանը: Այս դէպքում ժառանգող ազգականը պէտք է վճարէր տէ-
րութեանը իբրև տուրք 15⁰/₀ հողի արդիւնքից միանգամից կամ
5 տարւայ ժամանակամիջոցում: Միաժամանակ այդ օրէնքները որո-
շում էին գրաւարութեան կանոնները և նմանապէս կանոնաւորում
էին այն տուրքը, որ վճարւում էր տէրութեանը հող ձեռք բերե-
լու համար: Առանձին հետաքրքրելին այս օրէնքներում այն է, որ
սոքա օտարներին իրաւունք էին տալիս Թիւրքիայում հողի սեպ-
հականութիւն ձեռք բերելու:

Բոլոր այս օրէնքները չեն գործադրւել և մոռացութեան են
տրւել զլիսաւորապէս այն պատճառով, որ վտանգ է ծագել, թէ հեշ-
տացներով հողերի ձեռքից ձեռք անցնելը, բոլոր հողերը հետզհետէ
կարող են գտնւել օտարականների ձեռքում: Թէև այս վախը
արդարացի է, սակայն նա կրել է աւելի կրօնական բնաւորութիւն,
որ առհասարակ յասուկ է թիւրքաց հայեացքներին և խիստ խորն
է թափանցել տաճկական բոլոր հաստատութիւնների մէջ:

Այսու ամենայնիւ թիւրքաց անտեսական դրութիւնը շարու-
նակում էր մնալ աականին վատթար դրութեան մէջ: Տնտեսական
տագնապը տարեցտարի սաստկանում էր և սպառնում էր
երկրին սնանկութիւն: Միւս կողմից տէրութիւնը մեծամեծ ծախ-
սեր էր անում յատուկ իր պէտքերի համար և փողի մեծ պահանջ
էր զգում եւրոպական վարկատուների պահանջներին բաւարարու-
թիւն տալու համար: Բայց միևնոյն ժամանակ խնամք չէր տանւում
մուտքի նորանոր աղբիւրների ձեռք բերելու: Պարզ է, որ երկրի
պարբը վճարելու կարողութիւնը պակասելով՝ եւրոպական վարկա-
տուների փողերը պէտք է կորչէին: Եւրոպական տէրութիւն-
ները նախատեսւում էին այդ անխուսափելի հեռանկարը և աշխա-
տում էին Թիւրքիան անտեսական անկումից փրկել: Դորա համար

սոքա անդադար պահանջում էին Թիւրքիայից, որ սա որոնի մուղքի նոր աղբիւրներ: Նոքա մատնացոյց էին անում եկեղեցական (մըղկիթների) հողերի վրայ, որոնք մեծամեծ մուղքեր պիտի տալին: Պէտք է եկեղեցական հողերը չետ գնէին: Եկեղեցական հողերը աշխարհական դարձնելով, այսինքն մասնաւոր սեպհականութիւն դարձնելով, սոքա կը վճարէին հողային հարկ, որից նոքա այժմս ազատ են, բայց որը տէրութեան զանձի համար մի ահազին դումար կը կազմէր: Պէտք է նաև որ մասնաւոր հողերը ազատէին աւելորդ սահմանափակումներից, որոնք նւազեցնում էին երկրագործական արդիւնագործութիւնը և պէտք է առհասարակ զիւղատնտեսութիւնը, առետուրը և արհեստները ազատէին աւելնորդ հարկերից, որոնք խոչնդոտ էին լինում նոցա զարգացմանը և ծաւալմանը: Վերջապէս Եւրոպայի պահանջներից մինն էլ այն էր, որ Թիւրքաց տէրութիւնը իր հանքերը և անտառները կապալով տայ, որովհետև ինքը անկարող է նոցա շահագործելու:

Տաճիկ կառավարութիւնը հետևեց եւրոպական տէրութիւնների յայտնած պահանջներին և 1873 թւին հրատարակեց մի օրէնք, որ պիտի մոցնէր այդ բարեօրոճները: Սակայն յիշած բարեօրոճները մոցնելու համար հարկաւոր էր ժամանակ: Սոքա ենթադրում էին նաև վարչութեան կողմից լուսամտութիւն և խնայողութեան, որոնք միայն քաղաքակրթութեան շաւղով ընթացող երկիրների յատկութիւնն են:

Ով չէ զգում որքան լուրջ աշխատանք և եռանդ են հարկաւոր, որպէս զի այդ տեսակ վերանորոգումները մոցնեն հողատիրութեան կազմակերպութեան նկատմամբ: Քաղաքակիրթ երկիրների տնտեսական պատմութիւնը մեզ անդրդեւի ապացոյց է, որ ինչքան հասարակային ընդհարումներ և շարժումներ տեղի են ունեցել, ինչքան գիտութիւն և քաղաքականութիւն են գործադրել մի նոր հողային կազմակերպութիւն սահմանելու համար: Թիւրքիային այս նախապատրաստական պայմանները պակասում են և հէնց այդ պատճառով մեծ մասամբ, չնայած տւած օրէնքներին, իրերի բարեօրման նշոյլ անգամ չէ նկատուում ցայժմ: Ի հարկէ քաղաքակրթութեան պահանջ է Թիւրքիայի տնտեսական և հասարակական յառաջադիմութիւնը տեսնելու: Այս նպատակին հասնել կարելի է ոչ միայն

տաճիկների նախաձեռնութեամբ և մինչև այժմ գործածած եւրոպական միջամտութեամբ, այն էլ սոսկ կապիտալիստ վարկատուների կամ այլ շահադիտական տեսակէտից: Այստեղ պահանջւում է միահամուռ նախաձեռնութիւն, որովհետեւ հողատիրութեան խնդիրը շատ մեծ և դժւար է: Պէտք է աչքի առաջ ունենալ եւրոպական փորձառութիւնը՝ այդ խնդրի վերաբերմամբ: Ամենքիւն դիւրին չէ վճռել թէ ինչ տեսակ սեպհականութեան ձեւեր պիտի ստանան եկեղեցական հողերը, որոնք յետ գնւելուց յետոյ՝ հարկաւ նորից բաշխւելու են: Յամենայն դէպս դժւար է հասնել հողային կազմակերպութեան խնդրի բարւոք և արդար լուծմանը, եթէ հողերը ստանային այն յատկութիւնները, որոնք հեշտացնում են հողերի սեպհականութեան գրաւ դնելը և ծախելը: Գուցէ յետ գնւելիք հողերը շարժականութիւն և ազատութիւն ստանալով՝ արդիւնաւէտ կերպով տնտեսւեն և մշակւեն: Սակայն այդ օրինակ կազմակերպութեամբ նոր հողատէրերը կարող են այնպիսի դրութեան մէջ ընկնել, որի գոյութիւնը ցանկալի չէ: Արդարեւ հողային սեպհականութեան այն սլաքմաններում հողատէրերը կը կարողանան իրանց հողերը ազատ կերպով գրաւ դնել զանազան պատճառներով: Յայտնի է, որ հողատէրերը իրանց հողերը պարտքի տակ ձգելով՝ դժւար են նոցա ազատում պարտքերից, այնպէս որ նոցա հողերը վերջ ի վերջոյ աճուրդով են ծախւում: Եւ ժամանակի ընթացքում հողատէրերը զրկւում են իրանց սեպհականութիւնից շնորհիւ. այն իրաւունքի, որ նոցա կատարեալ ազատութիւն է տալիս իրանց հողերի նկատմամբ: Այս տեսակ հողատիրութեան պայմանների հետեւանքը այն է, որ ամբողջ երկիրներ և երկրի մասերը զրկւում են իրանց նախկին հողատէր — բնակիչներից, որոնց հասարակական դրութիւնը աննախանձելի, անմխիթար և թշւառ է դառնում և ստեղծում է հասարակութեան համար ոչ ցանկալի պայմաններ: Ով որ ճանաչում է այս հասարակային — անտեսական հաստատութեան պատմութիւնը Եւրոպայում, նա դժւար կը ցանկայ, որ Թիւրքիայում յետգնւելիք հողերը այդ կերպարանք ստանան: Մենք պնդում ենք, որ հողատիրութիւնը Թիւրքիայում կարօտ է վերանորոգման, որովհետեւ նա սահմանաւած է անարդար և ժամանակակից պահանջներին հակառակ հիմունքների վրայ: Բայց մենք նաեւ կարծում ենք, որ Թիւրքաց օրէնսդրութիւնը խոշոր և

վտանգաւոր սխալ արած կը լինի, եթէ նա օժտի հողատիրութիւնը
այն իրաւունքներով, որոնք դարձնում են հողը առւետրի առարկայ
և որոնք յատկացնում են հողին այն ընդունակութիւնները, որ բնա-
կանապէս կապիտալին են յատուկ: Նայել հողի վրայ շարժական
կայքի տեսակէտից, այս ինքն այն տեսակէտից, որ նա շատ արդիւնք
տայ և հարկեր վճարի, դա միակողմանի և փնասակար հայեացք է:
Սա այն հայեցակէտն է, որ ունեցել է ցաւալի հետեւանքներ հասա-
րակական տեսակէտից: Զէ որ այդ կազմակերպութեամբ հողերը
Թիւրքիայում հեշտ կ'անցնեն ձեռքից ձեռք և մանաւանդ օտար
կապիտալիստների ձեռքը: Ում չէ յայտնի, որ Թիւրքիայում քրիս-
տոնեայ գիւղական ազգաբնակչութիւնը մեծ է, որը ապահով լի-
նելով հողի կողմից նոյն քաղաքակրթիչ դերը կատարելու կոչումն
ունի, որ սխալմամբ սպասուում է օտարներից, որոնք լոկ գիշակեր
անտեսութեան շահերը աչքի առաջ կ'ունենան: Ուրեմն հողը պէտք
է պատկանի մի երկրի հասարակութեան այն ամենամեծ դասակար-
գին, որ իւր հայեացքներով, աւանդութիւններով, բարք ու վարքով
և իր բոլոր տնտեսական և բարոյական էութեամբ կապւած է
իր հարազատ հողի հետ: Եւ հողային վերանորոգման օրէնսդրու-
թիւնը անշուշտ պարտաւոր է իր գործը յաւերժացնելու համար
յենւել գիւղական հարազատ ազգաբնակչութեան պահանջների և
շահերի վրայ: Նա պարտաւոր է հողային պայմանները սահմանել
երկրի հարազատ որդիներանց օգտին: